

І. С. Педак

кандидат економічних наук,
доцент кафедри державного управління та земельного кадастру
Класичного приватного університету

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

У статті досліджуються стан земельних ресурсів України та проблема погіршення якісного стану земель, нераціонального їх використання. Запропоновані напрями ефективного використання земель та їх правової охорони.

Ключові слова: економіка землекористування, охорона земель, земельні ресурси, економічна безпека, еколого-економічна ефективність.

Постановка проблеми. Видається актуальним проаналізувати дослідження науковців про поняття, сутність і особливості деградації земель сільськогосподарського призначення як одного із земельних правопорушень, визначити можливі організаційно-правові форми запобігання цього правопорушення, виявити специфіку правового статусу основних суб'єктів його здійснення. Усе це викликає необхідність проведення комплексного аналізу правового забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням еколого-економічної ефективності використання та охорони земель сільськогосподарського призначення в умовах трансформації земельних відносин в останні роки присвячені роботи таких вітчизняних учених: Ю.С. Шемшученко, В.І. Андрейцева, В.Л. Мунтяна, П.Ф. Кулинич, А.П. Гетьмана, В.К. Попова, М.В. Шульги, Ю.О. Вовка, Н.І. Титової, О.О. Погрібного.

Метою статті є дослідження проблем раціонального використання земель та їх правової охорони, а також аналіз еколого-економічного механізму раціонального використання земельних ресурсів.

Важливим є дослідження заходів щодо збереження якісного стану земельних ресурсів, підвищення правової відповідальності землекористувачів та осіб, які надають право користування землею, – основних суб'єктів його здійснення.

Виклад основного матеріалу. Механізмом еколого-економічного регулювання земельних відносин вважаємо систему заходів економічного впливу, спрямованих на реалізацію зе-

мельної політики держави, забезпечення прав землевласників і землекористувачів, установлення соціально-справедливих платежів на землю, економічне стимулювання раціонального й ефективного землекористування, введення економічних санкцій за нераціональне використання та погіршення екологічного стану земельних ділянок, а також на захист земель сільськогосподарського призначення від виснаження, зниження родючості ґрунтів [2, с. 45].

Принципами цього механізму є:

- вибір критерію показника для грошової оцінки сільськогосподарських земель;
- опрацювання підходів і критеріїв стосовно визначення розмірів земельного податку;
- впровадження державного регулювання земельного обігу та законодавче врегулювання ринку земель;
- застосування економічного стимулювання за раціональне використання земель;
- уведення економічних санкцій за порушення законодавства щодо використання земель.

Площа сільськогосподарських угідь України, за даними Держземагенства, становить 41 569,4 тис. гектарів, з них 32 478,4 тис. гектарів (78%) – рілля, 2 409,8 тис. гектарів (5,7%) – сіножаті; 5 489,7 тис. гектарів (13,1%) – пасовища; 897,7 тис. гектарів (2,1%) – багаторічні насадження; 320,8 тис. гектарів (0,7%) – перелogi. Загалом земельний фонд України становить 60,4 млн гектарів.

Фактична розораність території України становить 53,8%, чого немає в жодній країні світу. Для порівняння: у США цей показник становить 27%, у Франції – 42%, у Німеччині – 33%. У се-

редньому на одного жителя України припадає 0,71 га ріллі.

Надмірне розширення площі ріллі, у тому числі на схилах, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів і водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екосферу.

До найбільш істотних факторів, що впливають на зниження продуктивності земельних ресурсів, належать водна та вітрова ерозії, а також антропогенний вплив на земельні ресурси.

Вплив цих факторів має досить суперечливий характер. У ньому наявні як позитивні, так і негативні тенденції. З одного боку, вдосконалення технологій і наростання виробництва сприяють більш повному задоволенню потреб людей, збільшенню виробництва продуктів харчування. З іншого – безсистемне та безгосподарне використання землі призводить до зниження родючості ґрунтів через їх переущільнення, втрату грудкувато-зернистої структури, водопроникності та аераційної здатності з усіма екологічними наслідками.

Критеріями економічного стимулювання власників землі та землекористувачів є відтворення і підвищення родючості ґрунтів. Головними принципами економічного стимулювання є:

- здійснення стимулювання за результатами впроваджених заходів щодо підвищення родючості ґрунтів та охорони земель;

- стимулювання залежно від обсягів і результатів реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання земель, об'єктивності визначення розмірів стимулів залежно від кадастрової оцінки земель.

Економічне стимулювання за раціональне використання земель здійснюється шляхом:

- повної або часткової компенсації витрат, спрямованих на поліпшення якості ґрунтів;

- зниження ставок земельного податку на землі, що знаходяться у приватній власності громадян або користуванні господарств;

- тимчасового звільнення від плати за земельні ділянки, на яких проведено заходи щодо поліпшення якості ґрунтів та охорони земель за власний рахунок;

- звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стані сільськогосподарського освоєння;

- надання пільгових кредитів і цільових субсидій;

- безплатної передачі господарствам техніки, добрив, транспортних засобів та інших матеріальних цінностей;

- часткової компенсації зниження доходів у результаті консервації еродованих і забруднених ділянок не з вини суб'єктів господарювання.

Виснаження земель, а часто їх цілковите вилучення із сільськогосподарського обігу, відбувається внаслідок заростання їх чагарниками, засипання піском, нераціонального використання хімікатів, порушення агротехніки, неправильного розорювання схилів тощо. Унаслідок екстенсивного розвитку сільського господарства, водних і хімічних меліорацій відбувається інтенсивний розвиток ерозійних процесів, ущільнення орного шару ґрунту, зниження його родючості, ослаблення стійкості природних ландшафтів України. Сучасний стан ґрунтового покриву досяг критичного рівня і перебуває на межі виснаження. Це зумовлено тривалим екстенсивним використанням земельних угідь і особливо ріллі, що не компенсувалося рівнозначними заходами з відтворення родючості ґрунтів, посиленням процесів деградації ґрунтового покриву, що зумовлено техногенним забрудненням. Найбільшу небезпеку становить забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, збудниками хвороб.

Із загальної площі ріллі частка деградованої (внаслідок водної та вітрової ерозії) та малопродуктивної, використання якої є економічно неефективним та екологічно небезпечним, становить 1 447,9 тис. га, або 4,4%. У складі еродованих земель значну частину становлять землі із сильно– та середньозмитими ґрунтами.

На якісному стані земельних ресурсів позначаються також інші негативні фактори (засоленість, перезволоженість, солонцюватість тощо). Зокрема, середньо– і сильносолонцюваті ґрунти займають площу 0,5 млн га, а засолені – 1,7 млн га сільськогосподарських угідь. Крім того, 1,9 млн га сільськогосподарських угідь становлять перезволожені землі, а 4,4 млн га сільськогосподарських угідь – землі з підвищеною кислотністю.

Вищезазначені негативні наслідки неефективного та безгосподарського використання основного багатства країни – землі – свідчать про необхідність вирішення еколого-економічних проблем у землекористуванні [2, с. 45].

Одним із напрямків механізму вирішення проблеми є землеустрій – сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на

регулювання земельних відносин і раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, та які здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів», який набрав чинності 9 серпня 2010 року. Цим Законом передбачено, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва використовуються відповідно до розроблених і затверджених у встановленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель.

Використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва без затверджених у випадках, визначених законом, проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб – від трьохсот до п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

С 1 січня 2015 року вимоги щодо використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва згідно з розробленими та затвердженими в установленому порядку проектами землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, поширюються лише на тих землевласників і землекористувачів, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 100 гектарів.

Нині близько 20 тис. землевласників та землекористувачів використовують сільськогосподарські угіддя для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, загальна площа яких перевищує 100 га. Із них 253 землевласники (землекористувачі) мають проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, та ще понад 1 000 землевласників (землекористувачів) замовили виготовлення таких проектів.

Еколого-економічному обґрунтуванню сівозміни має передувати комплекс організаційно-виробничих заходів щодо впорядкування угідь. У результаті сільськогосподарський товаровиробник має одержати проект, який забезпечить раціональне й ефективне використання усіх земель, створить сприятливі умови для підвищення продуктивності праці, мінімізації капіталовкладень, урегулює питання призупинення ерозійних процесів, визначить площі земель, використання яких є економічно неефективним та екологічно небезпечним.

Крім того, при складанні сівозмін необхідно враховувати нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах.

Правову охорону земель не можна розглядати лише в плані боротьби з конкретними, уже вчиненими правопорушеннями. Вона починається не із застосування норм права на вчинене правопорушення у цій сфері суспільних відносин, а з розробки та прийняття нормативно-правових актів, направлених на охорону земель. Поняття охорони не вичерпується відповідальністю, притягнення до відповідальності – це лише частина великої проблеми охорони земель. Також вона досягається не тільки за допомогою санкцій, а й за допомогою матеріальних стимулів.

Раціональному використанню й охороні земель сприятиме закріпленій у земельному законодавстві порядок розгляду і затвердження землевпорядних проектів та інших матеріалів з питань землеустрою. Розробники проектів землеустрою несуть відповідно до чинного законодавства відповідальність за достовірність, якість і безпеку заходів, передбачених проектами землеустрою, що забезпечує еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь. Авторський нагляд за виконанням цих проектів здійснюється виконавцем і передбачає перевірку повноти та якості виконання заходів, окремих рішень, передбачених документацією, а також вимог нормативно-правових актів [1].

Висновки та пропозиції.

1. Органічний взаємозв'язок охорони земель і законності суттєво підвищує теоретичне та практичне значення проблем законності у сфері земельних відносин. Правова охорона земель сприяє зміцненню земельного ладу України. Спільність завдань охорони земель і законності підсилює охорону земель, тому що порушення або невиконання законодавчих актів із цього питання розглядається як порушення законності.

Спільність завдань охорони земель і законності виявляється також і в єдності гарантій – економічних, політичних, ідеологічних і юридичних.

2. Серед усіх ґрунтів України найбільш поширені чорноземи, які мають найвищу господарську цінність. Основними заходами, спрямованими на охорону і підвищення родючості цих ґрунтів, є раціональні засоби обробки, накопичення вологи, внесення науково обґрунтованих доз добрив, поліпшення структури посівних площ, запобігання ерозії та боротьба з нею.

3. Охороні та раціональному використанню земель на науковій основі значною мірою покликані сприяти «ґрунтові карти», які є в усіх господарствах України. Вони мають стати дієвим документом, тоді науковий підхід до землеробства застосовуватиметься не лише в масштабі держави, а й безпосередньо на кож-

ному сільськогосподарському підприємстві та в організації, у кожному фермерському господарстві. Також про необхідність наукового підходу до забезпечення охорони земель нагадує використання в землеробстві мінеральних добрив. Незважаючи на те, що це робиться вже понад півтора століття, проблема оптимізації системи їх використання розроблена недостатньо.

Список використаної літератури:

1. Дрогунцов С.І. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми забезпечення його ефективного використання / С.І. Дрогунцов, О.С. Новоторов, Т.С. Ніколаєнко. – К. : НАН України, РВПС України, 2009. – 82 с.
2. Кулик В.М. Попередні підсумки та прогноз соціально-економічних і екологічних результатів земельної реформи / В.М. Кулик // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 1. – С. 45–50.

Педак І. С. Эколого-экономический механизм рационального использования земельных ресурсов

В статье исследуется состояние земельных ресурсов Украины, исследована проблема ухудшения качественного состояния земель, нерационального их использования. Предложены направления эффективного использования земель и их правовой охраны.

Ключевые слова: экономика землепользования, охрана земель, земельные ресурсы, экономическая безопасность, эколого-экономическая эффективность.

Pedak I. The ecological and economic mechanism management of land resources

This article explores state of land resources of Ukraine, the deterioration of land quality and irrational use of land resources. In article proposed direction of effective use lands and their legal protection.

Key words: economics of land use, protection of land, lands resources, economic safety.